

KINCSES- TÉRKÉPEK

TÉRKÉPEK KINGSEI

▷ SZÖVEG: BÖDŐCS ANDRÁS–RUPNIK LÁSZLÓ

„Gyermekkoromban én is régész akartam lenni” – hangzik el sokszor a mondat, amikor egy társaságban szakmánk felől érdeklődnek. Nyilván azonnal kalandregények és hollywoodi kasszasikerek kincsvadászának vagy „amatőr” régészének alakja rémlik fel. Ilyenkor elének villan egy régés-régi, szakadt térkép, amelynek nyomán a főhős rég elfeledett kincsek nyomába ered. Ám a filmvilág egyik leghíresebb régészkaraktera az egyik jelenetben arra figyelmezteti diákjait, hogy egy régész sosem kutatja a térképeket elásott kincsek miatt, és az X sosem jelöli a kincs helyét. Persze épp ő lesz az, aki a film további részében rácsafol korábbi kijelentésére, és tovább erősíti a szakmáról kialakult sztereotípiát...

HÓFÖDTE VONULATOK

A VASKORI SÁNC ÉS A BRONZKORI ERŐDÍTETT TELEP NYUGATI IRÁNYBÓL EGY 2012 TELÉN KÉSZÍTETT LÉGI FELVÉTELEN. A KÉP JÓL ÉRZÉKELTETI A LELŐHELY ELHELYEZKEDÉSÉT A LŐSZFAL PEREMÉN. JOBBRA A TÉGLABÁNYÁSZAT SORÁN ELBONTOTT RÉSZ. ÉRDEMES ÖSSZEVETNI A TÖRTÉNETI TÉRKÉPEKEN ÁBRÁZOLT ÁLLAPOTTAL...

VASKOR-VALLATÁS

Az Interreg DTP 1-1-248-2.2. Iron-Age-Danube projektben az Európai Unió négy tagállamának (Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Magyarország) számos egyeteme, múzeuma, turisztikai intézménye és alapítványa vesz részt. Az ELTE BTK Régészettudományi Intézete elsősorban a kora vaskori táj rekonstrukciójához szükséges tudományos háttér munkát (rég térképek és archív légi fényképek elemzése, légi fényképezés, geofizikai mérések stb.) végzi. Cikksorozatunk célja ehhez a nagyszabású programhoz kapcsolódóan a legfontosabb, ún. nemromboló régészeti módszerek és technológiák áttekintése, egyrészt mind bepillantást nyújtva az európai vaskor néhány kiemelkedő jelentőségű települési-temetkezési együttesének kutatásába.

A nnyi valóság alapja azonban mégis van e történeteknek, hogy a régi térképek tanulmányozása szerves részét képezi a modern régészeti munkának. Bár életveszélyes helyzetek inkább csak a kutatási helyszínek geopolitikai problémái miatt fordulhatnak elő, az az izgalom, amely egy régi térkép régészeti szempontú „újraolvasásakor”, újraértelmezésekor a kutatót hatalmába keríti, vetekszik a fantázia szülte történetekben átélhető érzelmekkel.

Vajon mégis létezhet valamiféle mágikus „X” e térképeken a régészek számára?

GYÖNYÖRKÖDTETŐ ADATFORRÁS

A késő középkor óta számos, esztétikailag is gyönyörű munka áll rendelkezésünkre, régészeti szempontból igazi „kincseknek” mégis a kora újkorban, elsősorban a török kiűzése után készült mappák tekinthetők. Szerencsés esetben a térkép készítői az akkoriban még felszínen látható régészeti jelenségeket, például utakat, kőépületek maradványait, sáncok és halomsíros temetkezések nyomait örökítették meg, amelyek azóta az intenzív mezőgazdasági művelés, illetve a települések terjeszkedése miatt elpusztultak vagy terepi jelenségként már nem felismerhetők. Ráadásul a felmérést végző mérnökök sokszor maguk is érdeklődtek a letűnt korok nyomai iránt, így munkáik már csak ezért is információgazdagok!

Egy-egy térkép régészeti jelentősége azonban nem kizárólag az ábrázolt „romokat” jelenti, mint ahogy a modern régészet sem csupán a tárgyi emlékek kutatásával foglalkozik.

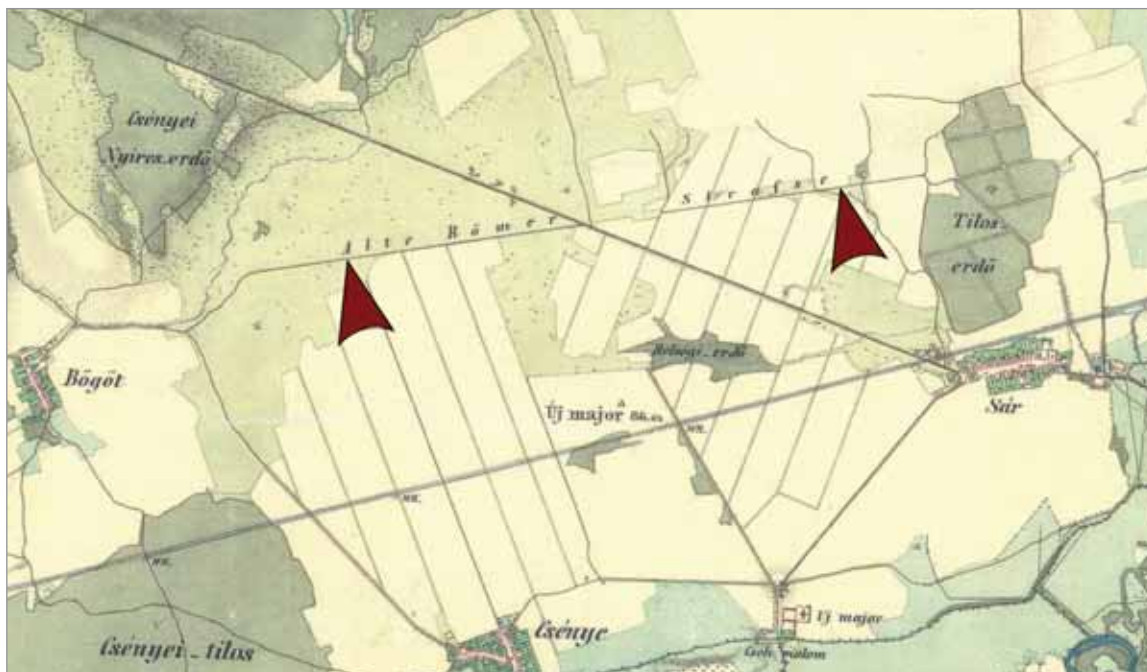
Egy-egy térkép régészeti jelentősége azonban nem kizárólag az ábrázolt „romokat” jelenti, mint ahogy a modern régészet sem csupán a tárgyi emlékek kutatásával foglalkozik. Sokat mondhat a korábbi – pl. a vízszabályozások előtti – vízrajzi és domborzati viszonyokról, vagy a különböző területek mezőgazdasági hasznosításáról, művelési módjáról. A helyneveknek köszönhetően letűnt korok településeit vagy temetőit fedezhetjük fel újra. A magyar régészet hajnalán, például a Rómer Flóris által lejegyzett megfigyelések sokszor csak a korabeli térképek neveinek, útviszonyainak áttekintése után válnak értelmezhetőkké...

NYOMON KÖVETÉS

A SZÁZHALOMBATTAI FÖLDVÁR ÉS HALOMSÍRMEZŐ ÁBRÁZOLÁSA A KÜLÖNBÖZŐ KORÚ TÉRKÉPEKEN (FENTRŐL LEFELÉ). AZ 1795-BŐL VALÓ TÉRKÉP A HALOMSÍRMEZŐ LATIN NYELVŰ EMLÍTÉSÉVEL ÉS A FÖLDVÁR KIEMELKEDÉSÉVEL. AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS A HALMOK NYOMAIVAL. A MÁSODIK SZELVÉNYE HALMOK NÉLKÜL, DE A FÖLDVÁR TAGOLT ÁBRÁZOLÁSÁVAL. A HARMADIK A HALMOK CSIKOZÁSSAL TÖRTÉNŐ KIEMELÉSÉVEL ÉS A MÁR RÉSZLETESEN MEGRAJZOLT PARCELLARENDSZERREL.

FORRÁS: ARCANUM ADATBÁZIS KFT., HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM

RÓMAI UTAKON

„ALTE RÖMER STRASSE” FELIRATTAL SZEREPEL A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉSEN A VAS MEGYEI BÖGÖT HATÁRÁBAN A VIZSGÁLATOK SZERINT VALÓBAN RÓMAI EREDETŰ ÚT. EZ VOLT A RÓMAI VETERANUSOK SZÁMÁRA KIOSZTOTT FÖLDEK PARCELLARENSZERÉNEK EGYIK FŐ TENGELYE

Az informatikai, különösen az ún. térinformatikai eljárásoknak köszönhető, hogy ma már lehetőségünk nyílik – szinte méterpontosan – körülhatárolni a régészeti területet, amelyeket terepi ellenőrzés során modern helymeghatározó eszközök segítségével (pl. GPS) fel is keressük.

A filmbéli karakterekhez hasonlóan a mai régész sem kereshet meg mindent. Nem is teheti, hiszen annyi információ és erőforrás nem is állhat rendelkezésére, hogy az mindenre elegendő lenne. Sokkal hasznosabb és célravezetőbb speciális területeket kijelölni és azokat nagyító, vagy inkább ma már a szkennert alá helyezni...

HALMOK TORNYOSULNAK

A Kárpát-medence kora vaskori lelőhelyei, ezen belül is a halomsíros temetői közül a magyar nagyközönség számára Százhalombatta a legismertebb, de emellett Sütő, Sopron, az ausztriai Strettweg és a horvátországi Jalžabet egyaránt a kutatott helyszínek között szerepel.

Százhalombatta esetében egyáltalán nem meglepő, hogy a még álló halmok, a település nevéhez hasonlóan, a környékről készült térképeken is nyomot hagytak.

A 18. század végénél korábbi térkép nincs a területről, ezért a halmok 2700 éves fennállásának csak az utolsó pár száz évet tudjuk a térképek segítségével végigkövetni. Az első emlék az 1763 és 1787 között készített Első Kato-

nai, vagy más néven Jozefiniánus Felmérés. A Habsburg Birodalom területét lefedő, 1:28 800 méretarányú, a bécsi ölt alapul vevő, színes kéziratos térképből kb. 3400 szelvény készült. Ábrázolják a domborzatot, utakat, építményeket, vízvezetést, a települések és domborzati egységek nevét és

A 18. század végénél korábbi térkép nincs a területről, ezért a halmok 2700 éves fennállásának csak az utolsó pár száz évet tudjuk a térképek segítségével végigkövetni.

tájékoztató jelleggel a mezőgazdasági területek művelési ágait. A felmérés során magassági mérés vagy szintezés nem történt, az egyes lapokon tónussal jelölték a domborzati sajátosságokat.

Az Érd és Százhalombatta

CSATATÉREN

A KENYÉRMEZEI CSATA HELYSZÍNE AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSEN. 1479. OKTÓBER 13-ÁN BÁTHORY ISTVÁN ERDÉLYI VAJDA ÉS KINIZSI PÁL TEMESI ISPÁN LEGYŐZTE AZ ERDÉLYRE TÖRŐ TÖRÖK SEREGET. A CSATA HELYÉN BÁTHORY KÁPOLNÁT EMELTETETT, AMELY A TÉRKÉP TANÚSÁGA SZERINT MÁR A 18. SZÁZADBAN IS ROMOS VOLT, MÁRA PEDIG ELPUSZTULT

VESZTŐHELY-RÉGÉSZET

VESZTŐHELY PIKTOGRAMMA AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉSEN A MÓR ÉS SZÉKESFEHÉRVÁR KÖZÖTTI ÚTVONAL EGYIK KERESZTÉZŐDÉSÉNÉL. A VESZTŐHELYEK RÉGÉSZETI KUTATÁSA MÁRA – ELSŐSORBAN NÉMET TERÜLETEKEN – KÜLÖN KUTATÁSI ÁGAT KÉPVISEL. A HASONLÓ JELÖLÉSEK KÜLÖNÖSEN HELYTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL LEHETNEK ÉRDEKESEK

ŐSI EMLÉKEK LENYOMATA

MALMOK ÉS TEMPLOMROM ÁBRÁZOLÁSA SOMBEREK ÉS GÖRCSONYDOBOKA KÖZÖTT A DOBOKA-PATAK MENTÉN AZ ELSŐ KATONAI FELMÉRÉS TÉRKÉPSZELVÉNYÉN. ITT EGY TÖBB SZÁZ ÉVVEL KORÁBBI ÁLLAPOT LENYOMATA FIGYELHETŐ MEG A 18. SZÁZAD VÉGI RÖGZÍTÉSNEK KÖSZÖNHETŐEN

INFORMÁCIÓK
AZ IRON AGE DANUBE PROGRAMRÓL:
WWW.MAGYARREGESZET.HU/?PAGE_ID=10194
WWW.FACEBOOK.COM/ASONYOMON

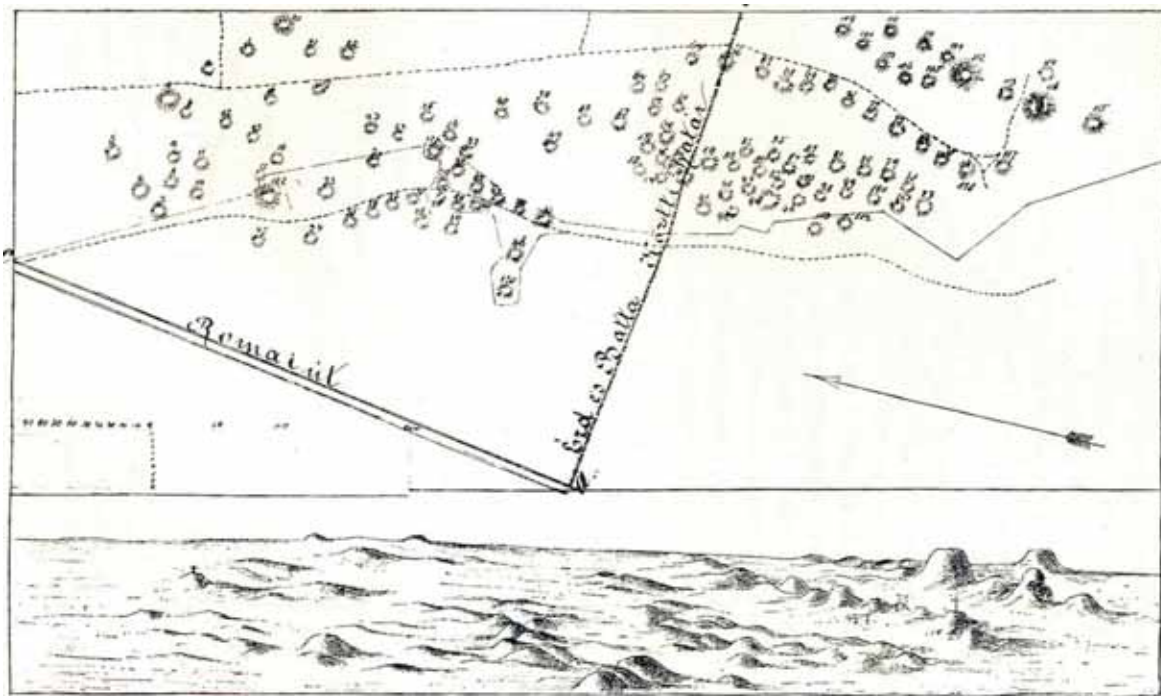
FELHASZNÁLT TÉRKÉPI FORRÁSOK:
KATONAI FELMÉRÉSEK I. (1764–1794); II. (1806–1869); III. (1869–1887); ARCANUM ADATBÁZIS KIADÓ (DVD), MAPIRE ([HTTP://MAPIRE.EU/HU/](http://MAPIRE.EU/HU/))
KATASZTERI TÉRKÉPEK: HUNGARICANA ([HTTPS://MAPS.HUNGARICANA.HU/HU/](https://MAPS.HUNGARICANA.HU/HU/))
TOPOGRAFIAI TÉRKÉP: BFKH FÖLDMÉRÉSI, TÁVÉRZÉKELÉSI ÉS FÖLDHIVATALI FŐOSZTÁLY

közötti területen az erődített bronzkori és vaskori település löszplatója és a még álló halmok kerek kiemelkedései is jól kivehetőek. Látható, hogy a területet ekkor elsősorban szőlőművelésre használták, a csoportokban áb-

rázolt halmok elhelyezkedése pedig többé-kevésbé összevethető a ma ismert nagyobb halmok helyzetével.

Az egyes művek és a készítőik indíttatása, képzettsége közötti különbséget jól illusztrálja, hogy

egy kevéssel későbbi térképen a halmok ábrázolása egyáltalán nem, csak a terület latin elnevezése (Promontorium ad Centum Colles – „A száz domb hegynyúlványa”) utal a régészeti szempontból fontos domborzati elemekre.

PONTOS, AMI FONTOS

A hadviselés fejlődése és az európai monarchiák abszolutizmusa egyre jobb térképek előállítását követelte meg. Ennek jegyében készült el 1806 és 1869 között a Második Katonai, sokszor Franciskánusként emlegetett felmérés. Itt már vetületi rendszert és szelvényezést alkalmaztak, magassági méréseket is végeztek, bár ezek inkább csak magassági pontként jelennek meg a térképlapokon. A domborzatot továbbra is inkább grafikusán, az ún. Lehmann-féle csíkozással jelölték.

E térképen azonban már nem találjuk a halmok nyomait, még azokét sem, amelyek ma is látszanak! Némi vigaszt jelent, hogy a löszfennsík tagoltsága és az erődített telep kiemelkedése – az északi rész hatalmas sáncával együtt – részleteiben is jól megfigyelhető. Arról, hogy a terület egykor volt harcászati jelentősége iránt kétség se maradjon, a német „Schanz B:(erg)” elnevezés gondoskodik. A halmok hiányára nem azok pusztulása a magyarázat,

hanem az, hogy az itt dolgozó hadmérnökök – a sánccal szemben – már nem tulajdonítottak nekik jelentőséget. Ebben egészen biztosak lehetünk, hiszen rendelkezésünkre áll Varsányi Sándor mérnök 1847-ből származó térképe, amelyen 122 sorszámozott, nagy alapossággal fel-

Varsányi Sándor a térképéhez látképet is mellékel, ami jól jelzi, hogy a halmok egészen a modern mezőgazdasági művelés térhódításáig meghatározták a környék arculatát.

mért halom azonosítható. Munkájának színvonalát jelzi, hogy lényegében egészen a 20. század végéig összesen ennyi halmot ismertünk. A térképéhez látképet is mellékel, ami jól jelzi, hogy a halmok egészen a modern mezőgazdasági művelés térhódításáig meghatározták a környék arculatát.

A kép azonban nem lenne teljes az Osztrák–Magyar Monarchiát érintő utolsó, Harmadik Katonai

Felmérés (1869–1887) elemzése nélkül. Ez már a méterrendszer bevezetése után készült, 1:25 000 méretarányt használt, azonban – a korábbi térképekhez képest – ábrázolásai kevésbé plasztikusak, ám olyan, rendkívül hasznos elemek jelennek meg rajta, mint a szintvonalak és a dűlőnevek. A halmok vidékén a dűlőutak és parcellák rendszerét is megjeleníti, amely jobbra már azonos a mai állapottal, ám kiemelkedésként kizárólag a nagyobb halmok szerepelnek rajta.

A legfontosabb kérdéshez – nevezetesen ahhoz, hogy a nagyobb álló halmok közötti terület milyen lehetett a kora vaskorban – már önmagában a térképek segítségével is kapunk adalékokat (de a részletes képhez számos más módszert is alkalmazni kell). Varsányi térképe alapján például sejthető, hogy lényegesen más volt, mint akár a katonai felmérések által tükrözött, akár a ma megfigyelhető állapot.

KÜLÖNÖS DOMBORZATRAJZ

A süttői helyszín a százhalmbattaihoz nagyon hasonló földrajzi környezetben, a Duna melletti-fölötti, tagolt löszplatón helyezkedik el. Az erődített település előterében több, még magasan álló halom húzódik. Érdekes, hogy itt az első katonai felmérésről teljesen hiányoznak a halmok, és csak a második jelennek meg, noha azok mérete és jelenlegi állapota a százhalmbattaihoz hasonló. A dolog hátte-

reben nem más állhat, mint a készítőik alapossága, illetve érdeklődése. Süttö esetében ráadásul a leg-

A süttői helyszín a százhalmbattaihoz nagyon hasonló földrajzi környezetben, a Duna melletti-fölötti, tagolt löszplatón helyezkedik el.

jobb forrásnak a harmadik felmérés bizonyult, amelyen a jelenleg használatos dűlőnév, a Sánci-földek né-

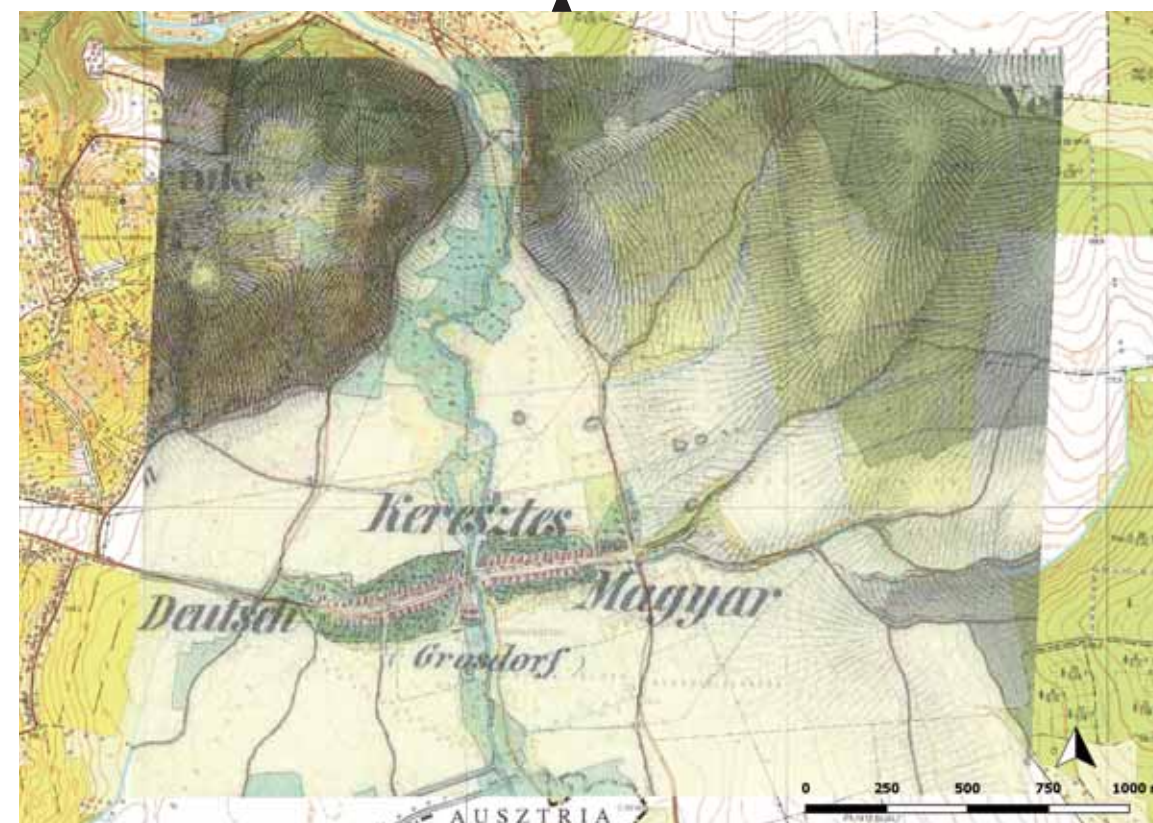
met változata (Schanzgräben) már ott olvasható, és az ábrázolt halmok tökéletesen tükrözik a mai, terepen megfigyelhető állapotokat. Tehát, ha voltak is további nagy méretű halmok, akkor azok nem az elmúlt 100-150 év során pusztultak el... A kérdés viszont itt is ugyanaz: mi lehetett a magányosan vagy párokban, egymástól nagyobb távolságban álló halmok közötti területen?

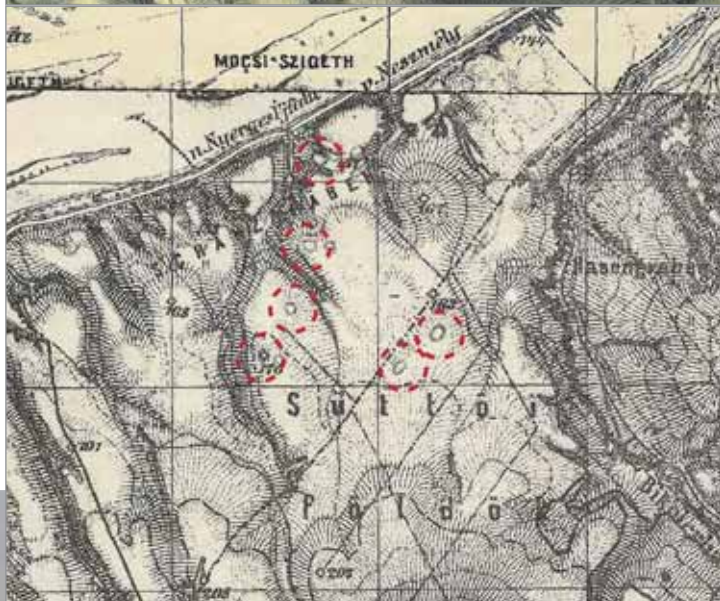
◀ LELKESEDÉS BŐL JELES

A VARSÁNYI-FÉLE TÉRKÉP, AMELYEN A SZÁMOZOTT HALMOK MELLETT A RÓMAI LIMESÚT RÉSZLETE ÉS AZ ÉRD ÉS SZÁZHALOMBATTA KÖZÖTTI KÖZIGAZGATÁSI HATÁR IS LÁTHATÓ. ÉRDEMES MEGFIGYELNI, HOGY A SZAGGATOTT VONALLAL JELÖLT DŰLŐUTAK VONALVEZETÉSE A HALMOKHOZ IGAZDOK, AMELYEK ÍGY A PARCELLARENDSZER KIALAKULÁSÁRA SZINTÉN HATÁSSAL VOLTAK

ELTŰNT KINCSEKRE AKADVA – TÉRKÉPEKKEL

A RÉGI TÉRKÉPEK SZEREPE IGENCSAK JELENTŐS LEHET OTT, AHOLO PÉLDÁUL MÁR EGYETLEN HALOM SEM FIGYELHETŐ MEG A FELSZÍNESEN. ILYEN AZ A HALOMSÍRMEZŐ, AMELY A MAI, MINDÖSSZE KÉT ÁLLÓ HALMÓBÓL SZÁRMAZÓ LELETEI ALAPJÁN MÉLTÁN VÁLT NEMZETKÖZI HÍRŰVÉ. A VASKERESZTES KÖZELÉBEN TALÁLHATÓ HALMOK HOZZÁVETŐLEGES HELYE A MÁSODIK KATONAI FELMÉRÉS TÉRINFORMATIKAI FELDOLGOZÁSÁNAK KÖSZÖNHETŐEN DERÜLT KI, ÉS MODERN TÉRKÉPEKRE, ILL. MŰHOLDFELVÉTELEKRE RÁVETÍTVE VOLT VIZSGÁLHATÓ

HASONLÓ KÖRNYEZETBEN

A SÜTTŐ MELLETT TALÁLHATÓ HALOMSIROS TEMETŐ ÉS KORA VASKORI TELEP FÖLDRAJZI ELHELYEZKEDÉSE NAGYON HASONLÓ A SZÁZHALOMBATTA ESETÉBEN TAPASZTALTHOZ. A MÉG ÁLLÓ HALMOK EGYARÁNT AZONOSÍTHATÓAK A MÁSODIK ÉS A HARMADIK KATONAI FELMÉRÉS SZELVÉNYEIN

Az állami archívumok átfogó digitalizálási munkáinak köszönhetően egyre több régi térkép válik könnyen kutathatóvá, bár a régészek számára még mindig a három Habsburg katonai felmérés a legbeszédesebb. Kis túlzással az egész Kárpát-medencét magában foglaló kincsestérképként szolgálhatnak, amelyek a régészeti információk aranybányái lehetnek.

A két világháború között és a rá következő időkben a térképészet új korszakába lépett, amelyben a geodéziai mérések mellett a mérőkamerával készített, függőleges tengelyű légi felvételek játszottak meghatározó szerepet. A légi fényképezés megjelenése a régészeti kutakodás számára is egy újabb, hatalmas lehetőséget adott, amely azonban már egy másik történet.

RUPNIK LÁSZLÓ
AZ ELTE BTK RTI ARCHEOMETRIA, RÉGÉSZETI ÓRÓKSÉG- ÉS MÓDSZERTANTANSZÉKÉNEK TANÁRSÉGÉJE

BÖDÖCS ANDRÁS
AZ ELTE BTK RTI ARCHEOMETRIA, RÉGÉSZETI ÓRÓKSÉG ÉS MÓDSZERTAN TANSZÉKÉNEK TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA

EGY HALOM BIRKA

AZ EGYIK, NAPJAINKBAN IS MAGASAN ÁLLÓ HALOMSIROS SÜTTŐN MA IS MEGHATÁROZÓ ELEMÉ A TÁJNAK. A KUKORICATARLÓN LEGELÉSZŐ BIRKANYÁJ IS ÁTMENETILEG BIRTOKBA VETTE, MÍG A HÁTTÉRBE MÁR FELSEJLENK A GERECSÉ VONULATAI

